

ΘΑΝΑΣΗΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΑΔΗΣ
Επίκουρος Καθηγητής Φιλοσοφίας
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΕΣ ΖΩΗΣ. Ο ΥΣΤΕΡΟΣ
WITTGENSTEIN.

Ανακοίνωση στο συνέδριο που οργάνωσε ο Τομέας Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης με θέμα : «Φιλοσοφία των Επιστημών», Μάιος 2006.

Ο Ludwig Wittgenstein θα γράψει στη σελίδα 280 των *Φιλοσοφικών Ερευνών*: «Εκείνο που πρέπει να δεχτούμε, το δοσμένο, είναι θα μπορούσε κανείς να πει – μορφές ζωής». Το ζητούμενο όμως είναι πώς ορίζουμε αυτό το συμβάν ως δεδομένο. Μήπως δηλαδή υπάρχουν γλωσσικά παίγνια που επιτρέπουν τη διατύπωση ενός πλαισίου εμφάνισης μιας τέτοιας έννοιας; Μήπως και η ίδια η αφετηρία των παιγνίων να ανήκει στην ίδια τάξη και κατηγορία με αυτήν της μορφής ζωής;

Δεδομένο, λοιπόν, άρα κάτι αναγκαίο. Και είναι γνωστό ότι την έννοια της αναγκαιότητας την είχαμε συναντήσει αρχικά στο *Tractatus* με τη μορφή της λογικής. Η λογική αναδεικνύει τον κόσμο, τον συγκροτεί θέτοντας τα όρια του, έτσι που η ίδια να βρίσκεται στο μεθόριο και το υποκείμενο μεταξύ ρητού και αρρήτου, για να αναφερθεί ο κόσμος διαμέσου της γλώσσας.¹ Για τον Wittgenstein η φιλοσοφία συνίσταται από τη λογική και τη μεταφυσική: η λογική είναι η βάση της. Αυτό αν και αποτελεί μια αξιοσημείωτη θέση, συνάμα είναι και προβληματική. Η λογική ως σύστημα αληθοσυναρτήσεων για την αλήθεια ή το ψεύδος των προτάσεων από τη μια και το *άφατο* το οποίο *δείχνει* τη δυνατότητα των προτάσεων να εκφραστούν, δηλαδή τη *λογική* που συγκροτεί και περιλαμβάνει τις προτάσεις από την άλλη. Θεωρώ ότι το κοινό στοιχείο και των δύο θέσεων είναι η έννοια της *δυνατότητας*. Το γεγονός ότι έχουμε τη δυνατότητα να επινοήσουμε και να διατυπώσουμε τα γεγονότα της σκέψης μας βασίζεται στην έννοια της μορφής ζωής, η οποία αποτελεί προϋπόθεση των διατυπώσεων, ενώ είναι η ίδια απροϋπόθετη. Δηλαδή ένα δυνατό πλαίσιο ομιλίας για την εκφορά της δυνατότητας της σκέψης;

¹ L.Wittgenstein, *Tractatus.Logico-philosophicus*, trs. D.Pears and B.McGuinness (London: Routledge, 1974).

Βεβαίως το μιλάμε για μορφή ζωής με την έννοια του *δεδομένου* ή του προϋποθέτοντος ενός σκηνικού ομιλίας ακούγεται σαν να πορευόμαστε την τρακταριανή οδό του αρρήτου ενός – θυμίζω: *ηθική και αισθητική είναι ένα*. Αυτό, θεωρώ, ότι αποτελεί το κομμάτι της μεταστοιχείωσης των ιδεών του *Tractatus*,² όπου κατά την περίοδο της μετάβασης προς το ύστερο έργο έχουμε από τον Wittgenstein την έννοια της λογικής μορφής ως αναγκαίου και άρρητου γεγονότος που αγγίζει τις παρυφές της γραμματικής στη μεταβατική περίοδο και λαμβάνει την πλήρη μορφή της έννοιας στην ύστερη περίοδο αποσαφηνίζοντας τη δομή, τη χρήση και τη λειτουργία του φαινομένου. Κοντολογίς, αποδίδοντας τις εννοιολογικές του διαστάσεις η έννοια της γραμματικής που θέτει ο φιλόσοφος είναι αυτή που αποσαφηνίζει το εννοιολογικό εύρος του φαινομένου. Η *γραμματική* στο μεταβατικό έργο αρχικά και στο ύστερο αναλυτικότερα και ακριβέστερα, δηλώνει την εποπτεία των φαινομένων ή θεωρείται ως μόρφωμα που συνοψίζει τους κανόνες για τη χρήση των σημείων. Το μόρφωμα που σχηματίζεται από γλωσσικές εκφορές – προτάσεις εκδοχών για το νόημα των εννοιών οριοθετημένες από τη *λογική μορφή*. Δίπλα στη έννοια της γραμματικής στοιχείται η έννοια των *γλωσσικών παιγνίων*, παρατακτικά λειτουργώντας, θα παραθέταμε για ερμηνευτική διευκόλυνση τη γραμματική δίπλα στα γλωσσικά παίγνια και ακολούθως τις *μορφές ζωής*. Δεν είναι όμως αυτός ο σωστός τρόπος προσέγγισης. Ο Wittgenstein στο ύστερο έργο δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην αλληλοπλοκή και την διαδραστικότητα των εννοιών καθώς τις παρομοιάζει με τη σύνδεση των νημάτων, συνάμα όμως και οι αλληλοαναδύσεις τους κατά τη διάρκεια των διατυπώσεων τους αποτελούν μια επιπλέον επίρρωση των όρων ή των συνθηκών εκφοράς τους. Μια συνθήκη εκφοράς τους, λογικά, πρέπει να είναι η έννοια της μορφής ζωής – ως συνθήκη ύπαρξης. Εδώ δεν ισχύει μια σκεπτικιστικού τύπου κριτικιανή διατύπωση,³ σχετικά με την παρελθοντική ή μελλοντική σημασιολογική ισχύ των εννοιών. Το δεδομένο αποτελεί την αναγκαία βεβαιότητα για την εννοιολογική συνέχεια. Όπως το *ακολουθώ τον κανόνα τυφλά*, στις *Έρευνες*, § 585.

Οι τρεις έννοιες – γραμματική, γλωσσικά παίγνια και μορφές ζωής – μαζί με την επικουρική έννοια των *οικογενειακών ομοιοτήτων*, κατά τη γνώμη μου, λειτουργούν υπό την ιδιότυπη προσέγγιση του Wittgenstein, κατά την οποία από τη

² L. Wittgenstein, *Φιλοσοφικές Παρατηρήσεις*, Εισ., μετ., σχ., Κ.Κωβαίος (Αθήνα: Γνώση, 1993), σσ. 15-57.

³ S. Kripke, *Wittgenstein on Rules and Private Language Argument* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982), pp. 56-65.

μια πλευρά αποσαφηνίζει πλήρως με συνεχή παραδείγματα τη χρήση τους (εκτός από τις μορφές ζώης) και από την άλλη εντελώς απροσδόκητα, αναδεικνύει το απροσπέλαστο της ερμηνείας τους χρησιμοποιώντας σχήματα δείξης, ανάδυσης ή απόκρυψης. Μήπως αυτό αποτελεί και τη μέθοδο υπαρκτικής τους επίρρωσης; Ενδεχομένως, γιατί δεν θυσιάζει το ανοίκειο του φιλοσοφείν στο βωμό των απαιτήσεων του δημόσιου βίου. Επινοεί τρόπους αναπαράστασης του υποκειμένου που βιώνει τη φιλοσοφική δημιουργία. Η διολίσθηση σε παλαιά φιλοσοφικά σχήματα ήταν η μόνη επωδός αντίδρασής του, γι' αυτό και σημειώνει ότι: «στη φιλοσοφία είναι προτιμότερο να θέτεις το ερώτημα παρά την απάντηση σ' αυτό».⁴ Για το λόγο αυτό, συνεχώς αναφέρεται σε συγκρίσεις, αναλογικά σχήματα, συγκεκριμένα πλαίσια και οφθαλμοφανείς παρατηρήσεις. Επίρρωση του δημόσιου γεγονότος μέσω οικείων του σχημάτων αλλά και αποδοχή της συγγνωστής υπονόμησης η οποία είναι ειλημμένη από τον ίδιο τον εξοπλισμό της δημόσιας αναφοράς. Η γραμματική για τον Wittgenstein αναφέρεται στην *εσωτερική σχέση* ή επαφή των εννοιών.⁵ Τα ποικιλόμορφα γεγονότα τα οποία εκφέρονται γλωσσικά, αναδεικνύονται στη χρήση των λέξεων και εξαρτώνται από την επάρκεια των ομιλητών της γλώσσας. Οι δε γραμματικοί κανόνες δεν είναι κρυμμένοι αλλά παραμένουν ανοικτοί στην εποπτεία της γλωσσικής πρακτικής. Παρόλα αυτά δεν είναι γνωσιακώς προσπελάσιμοι, γι' αυτό και είναι δυνατό ορισμένοι γλωσσικοί χρήστες να υπόκεινται σε παρανοήσεις. Οι παρανοήσεις διαλύονται διαμέσου της έννοιας της *επισκόπησης*, η οποία αποτελεί τη διευθέτηση των γραμματικών κανόνων ή των προτάσεων. Με δεδομένη τη μη πανάκεια της γραμματικής σχετικά με τις εννοιολογικές συγχύσεις – είναι γνωστή η θέση του Wittgenstein για το πόσο λίγα πετυχαίνουμε με το να έχουμε λύσει τα προβλήματα – η έννοια των γλωσσικών παγνίων συγκροτείται από οικογενειακές ομοιότητες που αναδεικνύονται ως κανόνες στη γραμματική του νοήματος των εννοιών.⁶

Η έννοια της πρακτικής είναι καθοριστική για τη λειτουργία των γλωσσικών παιγνίων, καθώς ο τρόπος εκφορών μας αποτελεί μέρος της ανθρώπινης πρακτικής και υπόκειται στους ίδιους παράγοντες που καθορίζουν την πρακτική συνολικά.

⁴ L. Wittgenstein, *Remarks on the Foundation of Mathematics (RFM)*, trs. G.E.M. Anscombe, (Oxford: Blackwell, 1978), § 147.

⁵ O. Hanfling, *Wittgenstein's Later Philosophy* (New York: State University of New York Press, 1989), pp. 137-151.

⁶ *Tractatus Logico-philosophicus*, p.3.

Εκείνο όμως που επιδιώκεται είναι η κατανόηση των πλαισίων εκφοράς.⁷ Η πρακτική ως συγκροτησιακό στοιχείο των γλωσσικών εκφορών συνδυάζεται με την ικανότητά μας να δίνουμε εξηγήσεις για την κατανόηση του νοήματος που δηλώνεται από τις παραπάνω εκφορές. Η έκκληση για «καλά ορισμένες» έννοιες αποτελεί αίτημα της αναλυτικής φιλοσοφίας. Οι ύστερες φιλοσοφικές απόψεις του Wittgenstein δείχνουν ότι το βάρος αποδίδεται στο πραξεολογικό στοιχείο. Οι συμβάσεις της γλώσσας και της σκέψης εντοπίζονται στα γλωσσικά παίγνια που συγκροτούν τις ανθρώπινες δραστηριότητες. Αυτό σημαίνει ότι το φαινομενικό χάσμα μεταξύ της σκέψης και της πραγματικότητας γεφυρώνεται με την επίκληση από τη μια της έννοιας της μορφής ζωής και από την άλλη της ανθρώπινης γλώσσας. Οι μορφές ζωής αποτελούν τη γέφυρα του «φαινομενικού» χάσματος και εξηγούν γιατί δεν υφίσταται χάσμα, όπως λόγου χάρη στην περίπτωση των υποκειμενικών αισθημάτων που χαρακτηρίζουν την προσμονή ενός γεγονότος και των ποικίλων ομιλιακών ή μη εκφράσεων που αφορούν την έννοια της προσμονής. Η πράξη του ομιλείν δείχνει ότι δεν υφίσταται τέτοιο χάσμα μεταξύ του υποκειμενικού βιώματος της αίσθησης που χαρακτηρίζει την ξαφνική κατανόηση και της εγγύησης που παρέχει η μελλοντικής μας ικανότητα να προχωρήσουμε σωστά, γεγονός που περιέχεται στη δήλωσή μας «κατανοώ», δηλαδή μεταξύ των κριτηρίων της κατανόησης και του νοήματος του ρήματος «κατανοώ». Ούτε επίσης η διαδικασία του στοχασμού αποτελεί ένα συνοδευτικό στοιχείο για την ίδια τη λειτουργία της σκέψης.⁸ Στην εξηγητική πορεία της κατανόησης θα μπορούσα να δώσω έναν λόγο για την χρησιμοποίηση της τάδε έννοιας ή της τάδε εκδοχής για κάποιο όρο, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι κατ' ανάγκη καταφεύγω σε κάποιο κανόνα ή ότι ο κανόνας *αιτιακά* καθορίζει την εξήγησή μου. Τα παραδείγματα που χρησιμοποιεί στις *Έρευνες* ο Wittgenstein, χρησιμοποιούνται μόνον ως αναλογίες που εκφέρονται στα οικεία γλωσσικά παίγνια. Το να δώσουμε κάποιες εξηγήσεις για το μόρφωμα γλώσσα, σημαίνει ότι θα μπορούσαμε να ζητήσουμε αιτιακές εξηγήσεις που βρίσκονται έξω από τη γλώσσα. Η γλώσσα όμως ως *αυτόνομο* γεγονός εντός της οποίας «τα πάντα κυοφορούνται» καθορίζει από μόνη της τον σκοπό της.⁹

Τώρα, τι μπορεί να είχε στο νου του ο Wittgenstein αναφερόμενος στις μορφές ζωής; Μήπως μια έννοια οριοθέτησης των διερευνητικών μας δυνατοτήτων;

⁷ O.Hanfing, *Wittgenstein and the Human Form of Life* (London: Routledge, 2002), p.147.

⁸ *ibid.*, p.139.

⁹ L. Wittgenstein, *Zettel*, eds. G.E.M. Anscombe and G. H. von Wright, tr.G.E.M. Anscombe (Oxford: Blackwell, 1967), §.320.

Ή γενικά μια θολή σχηματοποίηση της έννοιας της δυνατότητας; Μήπως με αυτή την φαινομενική να λανθάνει και μια υποδόρια υποψία για το ενδεχόμενο της έκφρασης δηλαδή της μορφοποίησης. Με μια πρώτη ματιά το ενδεχόμενο της έκφρασης αναιρεί την ίδια την αδυνατότητα της γλωσσικής διατύπωσης της έννοιας. Μήπως όμως πάλι η σχηματοποίηση της έννοιας είναι κατά τέτοιο τρόπο ενσωματωμένη στις ανθρώπινες δραστηριότητες που να την αντιλαμβανόμαστε ως παρούσα στην καθημερινή γλωσσική πρακτική σε βαθμό που να καθίσταται α-νόητη η εξωγλωσσική επίκλησή της. Το πλέγμα της γλωσσικής εκφοράς συγκροτείται από το γεγονός ότι κριτήρια και εξηγήσεις για την επιλογή των εκδοχών δικαιολόγησης των γεγονότων είναι συνυφασμένα ή ενσωματωμένα στη γλωσσική εφαρμογή ή διατύπωση των εκδοχών. Η καταφατική στάση απέναντι στις αντιληπτικές μας ικανότητες μπορεί κάλλιστα να αποτελεί και τη γνήσια πηγή αναγνώρισης μιας ενδεχομενικά πραγματικής αλλαγής. Η αποδοχή από τον Wittgenstein της έννοιας της μορφής ζωής ως δεδομένου γεγονότος δεν είναι βέβαια το ίδιο με την αποδοχή εξ ημών μιας συγκεκριμένης στάσης ζωής και των κανόνων που πρέπει να ακολουθήσουμε αλλά δηλώνει την αποδοχή και την αντιμετώπιση των αναγκαιοτήτων που λειτουργούν ως βεβαιότητες, συγκροτούν τη ζωή μας και στοιχειοθετούν τη μορφή ζωής.¹⁰ Οποιαδήποτε αλλαγή σε έννοιες και θεσμούς ή συνήθειες δεν πραγματοποιείται μεμονωμένα αλλά διαμέσου των αλλαγών στις πράξεις μας που αποτελούν απαρέγκλιτα αλλαγές στην ίδια τη ζωή μας.

Η έννοια της πρακτικής λαμβάνει το περιεχόμενό της από τη διαδικασία της πράξης και διαμορφώνεται από τα επιτελεστικά γλωσσικά παίγνια, σε βαθμό που η γραμματική της πράξης να περιέχει πολλές αντιφατικές περιπτώσεις.¹¹ Γιατί ως γνωστό οι πράξεις των ανθρώπων δεν διακρίνονται μόνο για τη συνέπειά τους αλλά και για την πολυπλοκότητα και τη συγκρότηση ποικίλων γλωσσικών παιγνίων.¹² (Εδώ υπαινίσσομαι την έννοια των κριτηρίων). Επίσης οι πράξεις μπορούν να λειτουργούν πολύ καλά σε ένα πλαίσιο, όταν πρόκειται για συγκεκριμένες περιπτώσεις, αλλά στην απόπειρα διατύπωσης γεγονότων αναφορικά με τη φύση της υπόσχεσης, της υπακοής και αφηρημένων καταστάσεων, βρισκόμαστε ενώπιον

¹⁰ A. Stroll, *Moore and Wittgenstein on Certainty* (Oxford: Oxford University Press, 1994), pp.138-159

¹¹ Α. Μπαλτάς, «Ο Wittgenstein και το a priori της γλώσσας». *Γλώσσα και Νόηση*, επιμ. εκδ. Δ. Κατή, Μ.Κονδύλη, Κ.Νικηφορίδου (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1999), σσ. 121-144.

¹² Στο εξαιρετικό κείμενο του Σ. Πετρουνάκου: «Μπορούν οι υπολογιστές να ακολουθούν κανόνες;», δημοσιευμένο στο περιοδικό *Cogito* 4 (2006): 39-41, γίνεται ξεχωριστή μνεία στις παραπάνω δραστηριότητες.

παραδόξων. Τα γεγονότα της πράξης συγκροτούνται από δεσμεύσεις και υπευθυνότητες. Μπορούμε διαμέσου της πράξης να εξηγήσουμε ένα γεγονός αιτιακά, αλλά το ίδιο το γεγονός του εξηγείν, εντάσσεται σε μια κατηγορία νοήματος διαμέσου της πολυείδειας των γλωσσικών παιγνίων. Έτσι, όταν αναφερόμαστε στη μορφή γνώσης ενός γεγονότος, πρέπει να αντιλαμβανόμαστε μια διαδικασία δέσμευσης σε αυτό το γεγονός που η φύση του περιλαμβάνεται στη γραμματική της εξήγησής του. Η γραμματική μιας έννοιας αναφέρεται σε μια ποικιλία διαφορετικών χρήσεων αυτής της έννοιας. Και επιπλέον, αν ορισμένες ερωτήσεις που αναφέρονται σε αυτές τις έννοιες συμβαίνουν σε διαφορετικά γλωσσικά πεδία είναι αναγκαίο να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη και να περιλαμβάνονται στη γραμματική. Και η εστίαση πάνω στην έννοια της, καθιστά ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτο το γεγονός ότι οι εξηγήσεις των γεγονότων δεν πραγματοποιούνται μόνο σε ένα εμπειρικό επίπεδο αλλά είναι βαθιά εδραιωμένες στο εννοιολογικό μας σχήμα και η προσπάθεια αλλαγής των εξηγήσεων σημαίνει και συνακόλουθη μετατροπή όλου του εννοιολογικού σχήματος. Το σύστημα συγκροτείται από έννοιες όπως: εξέταση, έλεγχος, αναφορά και αντίδραση και μπορεί να είναι οι έννοιες μας συμβατικές αλλά οι συμβάσεις στις οποίες βασίζονται δεν είναι αυθαίρετες αντίθετα, διαμορφώνονται από την ανθρώπινη κατάσταση και συμπεριφορά, δηλαδή από τη μορφή ζωής.

Η έννοια της γραμματικής περιλαμβάνει τις εξηγήσεις που δίνονται για το περιεχόμενο των εννοιών. Οι εξηγήσεις με τη σειρά τους αποτελούν κανόνες για τη χρήση τους, οι οποίοι δεν είναι ούτε μονοδιάστατοι ούτε ερμηνευτικά σχήματα των εννοιών. Συγκροτούν μόνο πρότυπα ορθότητας της χρήσης. Πρότυπο με αναλογική ισχύ στην πρακτική που διατυπώνονται οι εξηγήσεις.¹³ Η έννοια της κατανόησης συνδέεται με την ικανότητα να συλλάβουμε την τεχνική της λειτουργίας της.¹⁴ Υπάρχουν λόγοι στους οποίους εκδηλώνονται οι κανόνες βάσει των οποίων επιτελείται μια πράξη. Οι κανόνες αποτελούν οδοδείκτες – σήματα κατανόησης. Και εδώ δηλώνεται η *εσωτερική σχέση* που υπάρχει μεταξύ του κανόνα και της εφαρμογής του, δηλαδή της συμμορφούμενης εκφοράς προς τον κανόνα. Το κριτήριο για την ακολουθία η μη του κανόνα παρέχεται από την πρακτική των γλωσσικών χρηστών. Το να χρησιμοποιούμε μια έκφραση σωστά αποτελεί μαζί κριτήριο για την

¹³ L. Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, tr.G.E.M. Anscombe (Oxford: Blackwell, 1974). Ελλ. μετ. *Φιλοσοφικές Έρευνες*, εισ., μετ., σχ., Π. Χριστοδουλίδης (Αθήνα, Παπαζήσης, 1977), § 87.

¹⁴ Ο P.M.S Hacker στο βιβλίο του: *Wittgenstein's Place in Twentieth-Century Analytic Philosophy* (Oxford: Blackwell, 1996), pp. 127-129, αναφέρει ότι η προσκόλληση σε μια ειδική νοητική διαδικασία αποτελεί σοβαρή παρανόηση της βιτγκενσταϊνικής άποψης η οποία δηλώνει ότι το νόημα της έκφρασης αποτελεί σύστοιχο της κατανόησης.

κατανόηση της έκφρασης και για την κατανόηση της εξήγησης της έννοιάς της. Η επικοινωνιακή δραστηριότητα δεν προϋποθέτει συμφωνία μόνο στους ορισμούς αλλά και στις κρίσεις γι' αυτούς, γιατί η εφαρμογή αποτελεί κριτήριο της κατανόησης και η συμφωνία στην εφαρμογή αποτελεί κριτήριο της αμοιβαιότητας στην κατανόηση. Συνακόλουθα ορίζεται και το ζήτημα των κριτηρίων ως συναφούς έννοιας με αυτήν της γραμματικής: «Για να καταλάβει κανείς τη γραμματική αυτών των καταστάσεων, είναι ανάγκη να ρωτήσει με βάση ποιο κριτήριο λέμε ότι κάποιος βρίσκεται σ' αυτή την κατάσταση». ¹⁵ Οι προτάσεις που αφορούν τα κριτήρια αποτελούν γραμματικές παρατηρήσεις και μέρος της κατανόησης των κριτηρίων αποτελεί την εξηγητική διάσταση των φιλοσοφικών παρατηρήσεων. Τα κριτήρια αποτελούν μέσα που καλύπτουν συγκεκριμένες χρήσεις και εφαρμόζονται σε ειδικές συνθήκες. Η συμφωνία στις κρίσεις αποτελεί την αναγκαία συνθήκη τους. «Δεν είναι ανάγκη να έχουμε κάποιο λόγο για ν' ακολουθήσουμε τον κανόνα όπως τον ακολουθούμε. Η αλυσίδα των λόγων έχει ένα τέλος». ¹⁶ Τα κριτήρια αποτελούν μέρος της μορφής ζωής που έχουν από κοινού οι άνθρωποι και αυτή η μορφή ζωής είναι δεδομένη και κείται πέραν της περιγραφής.

Η υπόθεση επίσης είναι αν η έννοια της *εσωτερικής σχέσης* στο ύστερο έργο συνδέεται με την τρακταριανή διαδρομή. Μήπως η έννοια της λογικής στο *Tractatus* παρέχει τη δυνατότητα της διατύπωσης εκ των υστέρων μιας τέτοιας έννοιας η οποία θα διασφάλιζε και μια συνέχεια στην απλή αναφορά του άφατου της λογικής μορφής; Και εδώ διατυπώνονται ερωτήματα για τη φύση της εσωτερικής σχέσης, όπως: ι) υφίσταται εσωτερική σχέση στη μορφή ζωής; ιι) αποτελεί η εσωτερική σχέση τον αφανή συνδετικό ιστό στη δομή και τη λειτουργία των γλωσσικών μορφωμάτων, λειτουργώντας ταυτόχρονα ως δυνατότητα λογικού χαρακτήρα; Ενδεχομένως πάλι, η έννοια της λογικής μορφής να καταλήγει στο *σκληρό* έδαφος της μορφής ζωής με δεδομένο όλον τον τρακταριανό εξοπλισμό και για τη σχοινοβασία του *σολιμιστικού* υποκειμένου αλλά και για το άφατο των εννοιών που αποτελούν συνθήκη του κόσμου. Άραγε η μορφή ζωής αποτελεί συνθήκη για όλες τις εκδοχές διασαφήσεων – εξηγήσεων για το νόημα των εννοιών που δίνονται με περισσή δαψίλεια στις *Έρευνες*; Υπάρχουν διαφορετικές εκφάνσεις διατυπώσεων και ερμηνειών που

¹⁵ *Φιλοσοφικές Έρευνες*, §572

¹⁶ L.Wittgenstein, *The Blue and Brown Books: Preliminary Studies for the "Philosophical Investigations"* (Oxford: Blackwell, 1978). Ελλ. Μετ., *Το Μπλε και το Καφέ Βιβλίο*, μετ και σχ. Κ.Κωβαίος (Αθήνα: Καρδαμίτσα, 1984), § 143.

συννοιάζουν τις μορφές ζωής, όπου και δηλώνεται εμμέσως η κατάφαση της λειτουργίας της ανθρώπινης ιστορίας;¹⁷

Σύμφωνα με τον Wittgenstein το φιλοσοφείν αποσκοπεί στη διασάφηση αναπόδραστων χαρακτηριστικών του κόσμου με την εκ νέου έρευνα των γεγονότων που αναφέρονται σ' αυτά. Ο εννοιολογικός εξοπλισμός μας περιέχει πολλές αντιφατικές περιπτώσεις. Ως εκ τούτου, η φιλοσοφία έχει ως έργο την ολοκλήρωση της πορείας προς την αυτογνωσία. Αυτό επισημαίνει και ο αυστριακός φιλόσοφος, ότι η συνεχής αναζήτηση της φιλοσοφίας πρέπει να μας οδηγεί στη *θεραπεία* από τις διανοητικές αγκυλώσεις που είχαμε εμπλακεί με την παραδοσιακή φιλοσοφία. Ο Wittgenstein περιορίζεται στην περιγραφή των χρήσεων των εννοιών, δεν οικοδομεί φιλοσοφικό σύστημα και προσφέρει τα εργαλεία και την οπτική για την άσκηση του φιλοσοφείν γιατί : «με το να διαβάζουμε την μέθοδο με σαφήνεια, διαβάζουμε με σαφήνεια τον κόσμο».

Ο *ησυχασμός* που αποδίδεται στον Wittgenstein με εσφαλμένη ή μη απόχρωση, κατά την αντίληψή μου έχει να κάνει με την έννοια όχι μόνο της αναμονής για την ανάδυση των νοημάτων αλλά μπορεί και να δηλώνει, συνδυαστικά με την παραπάνω θέση, το γεγονός ότι λαμβάνει σοβαρά υπόψη όλες τις συναφείς περιστάσεις των διατυπώσεων οι οποίες συμβάλλουν στην ερμηνευτική των εννοιών – τις πολλαπλές εξηγητικές εκδοχές με περιεχόμενο που συμβάλλουν στη διαμόρφωση των εννοιών. Και η έννοια της μορφής ζωής τι θα αποτελούσε σε όλα αυτά; Φυσικά όχι έναν εύλογο τόπο για την παρουσία οιονεί σολιμιστικών εκφορών – και αυτό το δείχνει στο τέλος του *Καφέ Βιβλίου* ο φιλόσοφος: «Ας πάψουμε να φανταζόμαστε το νόημα σα μια μυστηριώδη σύνδεση που το μυαλό αποκαθιστά ανάμεσα σε μια λέξη κι ένα πράγμα και να νομίζουμε ότι αυτή η σύνδεση εμπεριέχει όλη τη χρήση της λέξης... η λέξη *εγώ* στην πρόταση *εγώ πονάω* δεν υποδηλώνει ένα συγκεκριμένο σώμα, διότι δεν μπορούμε να υποκαταστήσουμε το *εγώ* με την περιγραφή ενός σώματος.¹⁸ Θα ήταν αδύνατο επίσης να συγκροτηθεί το νόημα των μορφών ζωής βασισμένο στο εμπειρικό πεδίο της επιστημονικής γνώσης όπου από τη μία προσδιορίζεται από το θεωρητικό corpus και από την άλλη λειτουργεί αυτόνομα

¹⁷ H.- J. Glock, *A Wittgenstein Dictionary* (Oxford: Blackwell, 1996), pp.126 - 127.

¹⁸ *Το Μπλε και το Καφέ Βιβλίο*, σ.113.

από την θεωρία, σε σημείο που να αναφερόμαστε σε κάτι που εκδηλώνεται άμεσα ως πρωτογενής ή προθεωρητική αντίδραση.¹⁹

Αν το νόημα μπορεί να αναλυθεί σε επιμέρους δραστηριότητες, άλλο τόσο μπορεί να επιμεριστεί και στην απουσία τους – στις παραλείψεις. Μη ξεχνάμε ακόμη ότι το αναγκαίο δεν σημαίνει και μια μονοδιάστατη κατεύθυνση αλλά και την κατάφαση της πολυμορφίας.

SUMMARY

NORMATIVITY AND FORMS OF LIFE.

An evaluation of the later Wittgenstein's work.

In his later philosophy, Ludwig Wittgenstein explains the connection between language games and forms of life via the notion of normativity. He came to see that our use of language depends on forms of life. The point of his later philosophy is to achieve insight into the nature of our language, but that insight happens to be only to undermine the grammatical illusions that generate philosophical problems, not generate yet another philosophical theory.

Giving an account of several paradigms from our ordinary life, Wittgenstein examines crucial themes of his theory of language such as: the matter of rule-following and the private language argument. These themes have been of great importance, providing peculiar philosophical aspects for his later commentators. Wittgenstein's later treatment of philosophical questions – unlike the approach he takes in the *Tractatus* – does not fall back on an appeal to an inexpressible objective order that supposedly validates a particular view of the world. Instead, he emphasizes aspects of everyday life that we ordinarily take for granted, in order to see that these facts undermine what we take for granted when we try to answer philosophical questions. The point of the examples in *Philosophical Investigations* is precisely to show us alternatives to any way at looking the things.

¹⁹ Γ.Μαραγκός, *Γνωσιολογισμοί* (Αθήνα: Οδυσσέας, 1996), σ.17 και Στ.Τσινόρεμα, «Ο Wittgenstein και η συζήτηση γύρω από τη γλωσσική κανονιστικότητα», *Δευκαλίων* 13 / 2-3 (1995): 172-173.

His conception of the form of life as “given” does not lead us to metaphysical, essentialistic or behaviouristic assumptions. Instead, we come to think of him as giving us an holistic view, for the main reason that the forms of life are embedded in our world’s natural history.